

որչափ զգայի է եւ օգուտը բազմապատիկ, այնչափ ալ տնիքն է եւ թիւքազատիկ են զխնամարարք աչ-զային բառարանի մը յօրինման գծաւարտութիւնը, որոնք յայտը կըցան մեր լեզուապարզ գիտնող ձեռնորները կապէ՛լ։ Իրեն գծուարտութիւնն այլապէ՛ս մեծ ըլլալով՝ նոր բառարանի մը Տրամադրութիւնը բնականապէս ուրախալի է մտադրութեան արժա-նի երեւոյթ մըն է։

Մեծ. Սիմոն Գարամաճեան¹ եւանգոսն Հայե-րէնաւորն «աշքի տո՛ւնն ունենալով այն բազմապա-տիկ գծուարտութիւններն, որ ի մասնաւորի բառա-րան մը յօրինելուն հետ առնչութիւն ունին, ո՞չ միայն չէ՝ կ'ստանծ իւր բաղձաւորն»², այլ եւ սոյն «Տրամադրութեան օգուտն արեւոյած»³ ձեռնարկեր է ի գործ եւ ի գլուխ հաներ Հայերէն լեզուի նիւթիւնայ այս խոն վաստակը» (Յո՛ւր. Եր. Ե.) որուն անուն գրած է «Նոր բառագիրք Հայերէն լեզուի»։ Եւ աւելի մտադրութեան արժանին այն է որ հեղինակն ոչ միայն գրութարան՝ այլ եւ աշ-խարհորարն նորարանութեանը, գաւառականին ու զիցարանական անուանող բառամիջերէն իւր բառա-գրքին մէջ ամփոփել ուզած է։ Եթէ մէկ գործըով երկու նպատակի դիմելու եւանդիկ օտարաց «մէկ ջրաով երկու թո՛ւշուն զարնել»⁴ ծանօթ առակին ծնունդ տուած է, մեր բառամիջը կնիւնք բռնէ թէ հեղինակը մէկ ջրաով չորս թո՛ւշուն զարնէ՛լ դիտած է։ Բայց թէ չորսին ալ հանդիպուցներ է անկրկն պատասխանը նոյն իսկ բառագիրքս կու տայ։

Ըստ մեզ աւելի օգուտակար եւ լաւագոյն կ'ը-լար՝ եթէ հեղինակը չէպտէր այսպիսի զատ զատ եւ գծուարտին նիւթերու, որով եւ գործն ալ իւր փորձելութեան մէջ այսպէս չէր ճիւղաւորեր։ Այս կը պահանջէին իրմէ թէ բառագրքին նկարագիրը, որ «գաւական» է ըստ հեղինակին, թէ վախճանը՝ որ պարզօրէնքն են, եւ թէ կատարելութիւնը, որ կ'ենթադրէ կամ շատ գործիքն են կամ մի միայն առարկայ մը։ Աստի եւ զարմանալի չէ՝ որ «Նոր բառագիրքն» իւր «Համեռն ծրագրով»⁵ այլազգ եւ զած չէ, եւ չէր ալ կնիւր ըլլալ զիւրաւ։ Զեւարզ եւ իցեւ. որովհետեւ բառագիրքն այնպէս ուզած եւ յօրինած է իւր բառարանը, մեր ալ այնպէս դի-տենք՝ սկսելով վերջէն նիւթէն։

Դիցաբանական անունները լուսաւոր կեր-պով եւ ցլազ բացատրուած են, որով եւ բառա-գրքին կարծ աւելջ սինտիքներուն մեծ մասն իրենք գրուած են։¹ Սակայն փոխանակ սոյն անունաց, ու-րոնց ոչ որ կ'ուրանայ օգուտն ու կարեւորութիւնը, օգտակարագոյն կ'ըլլար՝ եթէ մեր նախահայր լեզուի բառարանին մէջ իրենց անուններն ու ժամանակա-գրութիւնը, երկիրն ու ձննալայալը, գետերն ու լեռները նշանակուէին համառօտիւ։ Վասն զի ա-սոնց դիտութիւնն աւելի հարկաւոր է Հայ մե-կտայն, որոնց համար յօրինուած է բառագիրքս՝ քան թէ օտար դիցաբանական անուններն իրենց առաւակնեցողով։ Ս. Սահակն ու Մեծարայ, Տրգատն

ու Տիրգան, Արտատն ու Եփրատ մեր գրքերուն ու մտքերուն վրայ աւելի կրուուէր ունին՝ քան թէ Արամագոն ու Պիւթիան, Պառնասն ու Աքիլէսը եւ Նմանիկն։ Ասոր սպասանով՝ անցնինք երրորդ նիւթին, որ է գաւառականը։

Մեր երկուց լեզուալ՝ հնայն ու նորոյն հարա-տուութեան բովք մըն է մեր գաւառականը։ Բայց գծաբնութարար այդ հարուստ բովքը գրեթէ անգործ եւ լեւարուն մնացած է ցարգ հայ եւստմնական գրչէն ու բրչէն, որով եւ այս տոհմական քնիկ բովքն որչափ սեպհական ու հարազատ նիւթ կը բովանդա-կէ, այնչափ ալ օտար ու եկամուտ տարբերք խառ-նուած է։ Չանց առնելով այն ինդիքը, թէ ստու-գիւ վախճանագրիկ է գաւառականը գրութարնն ու նորարանութեանց բառարանին մէջ մուշտնելն. — վասն զի մեր ոչ պարզօրին, մը քերականութեան կամ ընթերցարանին մէջ գաւառականը կ'աւանդենք, որուն բառարանին պակասութիւնն զգալի ըլլալ ա-շակերտին, — քանց առնելով այս եւ նման ինդիք-ներ, — գաւառականի հարուստ բովքէն բառարանին մէջ առնուած բառամիջերէն այնչափ աղքատ է որ մեր նոր լեզուին վրայ նոր բան մը չի յաւելու-ր։ Ուսկինք չո՞վ, որ մեզ համար «անծանօթ երկիր մըն է, կան այնչափ պիտանի բառեր, որոնք ինչ-պէս նոր լեզուին՝ նոյնպէս «նոր բառագրքին» մէջ մուշտնէ գտած։ Երկրորդ, առանձնանքուն շատերն այլալեզու բառեր՝ են, զորոնք իրենւ յարց ցորեն զանազանեւ եւ քնիկն առնուէ ու օտարը թողու-կա՞ն զէ՛ծ օտարութիւնը նշանակել բառագիր մը զիտար որ գործն է։ Երրորդ, գաւառական քնիկ հոյ բառերուն իմաստն ուրեք ուրեք իրարու հետ չիոյնթած կամ դիմադր սխալ՝ 2 բառ գտած է հեղինակը, որոնք աւանդին բով շատ որոշ են. հաստատուն են։ Չորրորդ, գաւառական կամ ճշգիւ արեւելեան արտաբերու-թիւնը ճիշդ չէ պահած հեղինակը՝ փափուկ եւ իսկա գրերն իրարու հետ չիթեկնով եւ գրելով խորեւ², չափ (տես յաւելումը), որոնք թէեւ աւանդին բերնին այսպիսի փափուկ կը լսուին, սակայն ըստ մկրտական արտասանութիւնն պէտք է գրուին կորպեւ, չիկի, ինչպէս են գրութարն մէջն ալ։ Ա-պահով ըլլալով որ յօրինութիւն ընդարձակ բառա-րանին մէջ ասոնց աւելի փոյնջ իր տարուի՝ տես-նենք երրորդ նիւթը, որ է աշխարհագրաբն նորա-բանութիւնը։

¹ Այս կարգին են. Թորիւն (արքա. Թերք — Թու-ղուլ.) սապէլ (սաճի. սաղաւանդ — Խարան գեւ. Խարան) հոն (պարսի. Լիւս քառն է, որ քրդերէնի միջնորդութեամբ գտած է հայերէն գաւառականի մէջ, որուն բուն նշանու-կութիւնն է Լոս, ի՞նչ լաւ, ուստի փոխաբերութեամբ բառ-րանն առած ենք) Եւստմ. տես M. A. Jaba, Diet. kurdo-français.) սօթը (գաղչ. soulier, բառ. solium — օտիկ, որ Արիւնեանց ժամանակին միջնորդներէն է եւայն)։

² Այսպէս մեղաւ են աւ բառերը. Առգէլ, կաղ-չին, խօփ, օտարի, Ծորէլ, քոյիկ, Գեւա. Գեւալի.

³ Երգով գիտնել՝ այս խորեւ բայը գաւառականն մէջ գրուութիւն չունի, եւ իրաւան ալ չի կնիւր ունենալ. վասն զի խոր կը նշանակէ՝ խաւան, անկողն մնացած երկը որուն գործողութեան կ'ընեն խորեւ (— կորչանալ, խո-րանալ)։ Իսկ այս բառակն երկրորդ մշակելուն, այսինքն խո-րեւն կ'ընեն խոր փոխ (Խոյեւ) ի գրութարն է ինչ զորոք. խոյեւ. Պաղգ. 122 Եր.)։ Ըստ այսմ խորեւ եթէ գրութիւնն ունի՝ աւ առանձին կընայ նշանակել՝ խորանա-ցընել, անմիջ թողուլ եւ ալ թէ մշակել, որ գտնե մեզ անծանօթ է։

⁴ Ասոր իրեն օրինակ կրնա կնիւր անծանօթ բառարանին 258 երես՝ Բ. սինդուլ, որ 27 առջ զիցարանական երես անուանց նուիրուած է եւ 8 առջ Հայերէն երեք բառի։ շմու. Եւսե. 163 երես Ս. սինդը. Ելայիկն է թէ այս հա-մաստութիւնն առնե երեսը համար նոյն չէ։

այս ամէն ցանկալի յատկութիւնք իւր գործոյն տա-
լին ետքը, նախ չէր խնդրէր զայն այնչափ օտար բա-
ռերով՝ ըսելէն ետքը՝ թէ « զարթոթողցինք կարգ
մը օտար բառեր, որք մուտ դառած են լեզուին մէջ՝
մասնաւորութեան անկեալ շրջաններուն » և չե-
տարբարական է դիտեալ՝ թէ օրինակ բերուած բա-
ռերն աղեկօք մը ոչ-անկեալ շրջաններու կը վերա-
բերին։ Որովհետեւ հեղինակն անկեալ եւ ոչ-ան-
կեալ շրջաններու մէջ գովինք տարբերութիւն կը
դնէ, ստուգիւ պետք չէր լեցրնել զայն երկրորդ
կարգ մը հայերէն բարբառներ կրճատեալ՝ խեղա-
թիւրեալ բառերով, որոնք միայն օտարնազոյն
գարտը ստորին ծնունդներն են եւ հոն ալ պիտի
մնան, եւ մենք նոյն իսկ այս օրս նոր լեզու օտեղ-
ծելու մեր արդի եւանդման մէջ ալ երբեք պիտի
չըսենք մօտ փինկ առաւուս, լամ փինկ թշնամի,
գալ փինկ դանակ եւ այլն։ Բաւարական մէջ ասոնց
սեղ գետեղելու էր ոչ-անկեալ շրջանի շատ մը
բառեր, որոնք նոյն իսկ նոր լեզուին համար
հարկաւոր են, զոր ի զար պիտի յիշատենք նոր բա-
ռազրքին մէջ։ Եւ այս գուր թողաւք բառերը
չենք կարծիք թէ ըլլան անոնցմ « որոնք նշանակու-
թիւնք քերականութեան նախնական գարտնից աղ-
քին մէջ կ'ուսնի աշակերտը »։ (Յաջ.։) Դարձեալ
զարմանայի չէ՞ որ նոյն իսկ գրուած բառերուն ի-
մաստն ուրեք ուրեք անկապա՞ւ եւ անհիշե՞ ըլլալ՝
մեծապէս հօգ աստեղծին ետքն ալ՝ որուն համար գու-
րութեան արժանի է հեղինակը։ Իսկ իր հեղինա-
կութիւնն անտարբար մեծամեծ գրուածեաց ա-
մենայն իրաւամբ արժանի էր՝ եթէ յօրինուէր իս-
կապէս մտածողութիւնէն վերջոյն ալ յատկա-
թեաներէն, որով եւ զիմ կը մնար գեթ շատ մը
թերութիւններէ, եւ զիմք յարմար ըստ նպա-
տակին, նոր բառ բաղանդաւորութեան եւ գոհացողիչ
բառ համարմանը ժամանակին։ Եւ այս է յառա-
ջագիտութիւն՝ որով փախանք մը դիտել եւ գործել։

Հ. Յ. ՅՈՐԴՈՅԻՆԸ

1 Չոր օրինակ. Ծախայ, թեւ, նոստ, կատանայ,
գոտտանայ (պրսկ. տոսթ-քեան քաւակ հարու-
թիւն քաւակ), պաղան (պարսկ. փաղան քաւակ, թամբ),
պղաղամ (պաղաղամ), փնթի, գետարաւ, բաղաւ եւ այլն։
2 Ուրիշք են՝ գալաթի, գալթաւակ, գալթմ, բեկաթ,
բեկոյ, բեկ, բալիլ, ասիլաթ, ասիլաթ, գալթաթ, գալթաթ,
գալթաթ, գալթաթ, եթիլ, ինթի, ելաթ, զալթաթ, կատ,
բեկ, բեկ, զալթ, փնթ, փնթ, թամ, եւ այլն եւ այլն։ Միւ-
րեւելու է որ այս անգամ եւ նմաներն ընտիր գարտը
համարուած են։
3 Ինչպէ՞ս. Ամենօր (ստանալ), խառնող, ին-
քնող, քաղաղ, քաղաղ, կատանայ, զարմանայ, զարմանայ,
գալթաթ, զալթաթ, զալթաթ, զալթաթ (պարսկ. զալթաթ,
մալթաթ, մալթաթ), որմալթաթ (ուսմաթ), յալթաթ, մալթ-
աթ, զալթ (եւ լեցն), յալթաթ, զալթաթ (գալթ),
պղաղին (պղաղին) եւ այլն։
4 Ստուգիւ ալ բառերուն գրիւն է միայն բնական ու-
նի. թիպան նշանակութիւններ գրուած են, որոնցմով ի
հարկէ շատ քան անհասկանալի կը մնայ բառարան գործա-
նայն. պարզապէս զոր օր. ահալի՞ բայն արուած նշանակու-
թեանը ի հասկցութիւն՝ « Թիւ ինչ խորհուրդ ապար խորհ-
մը » Չոր օրինակ լալ բառն զիմք ապար է հիշե-
լու, ինչ մը յառաջ կրթալով՝ աղջ հիշանալ կը դուռնայ
կ'ըլլայ Խորհուրդ՝ իտ'ընդուն իմաց ինչպէս իմանալ, եւ ար-
գարեւ լալ ինչպէս ինչ. ինչպէս իմեք հանուած գարն,
քորան. Յ. զալթաթ, որ նշանակութիւնը լիցա բառադր-
քն մէջ։



ԱՐԱՐԵՍՏՈՐԵՍԵՐԵՆ

ԳԵՂԱՐՈՒՆԵՍԱԿԱՆ

ՅԻՋԱԿՈՐԹԻՐԻՆ ՆԱԿՐՈՆ ՈՅԻՐԸՆԻ ՄԷՋ



(Ըրուակոմ-իւն)

անի մը խօսքով կը
վերջացնու պատ-
մական այս յոյժ
համառօտ տեղե-
կութիւններն
նկարին եւ նկար-
չութեան վրայ։
Հնգետասանե-
ւորդ գարը կա-
տարեալ Նոյնի լոյսի գարն է, յորում նկար-
չութեան արուեստն իւր վերին եւ վերին կա-
տարելութեան հասաւ։ Պապերը Ալեքսանդր
դառնալէ յետոյ՝ (1370) զՀոսմ վերաշինելու
եւ իւր նախին փառաւոր վիճակին վերածն-
լու գաղափարը բնաւ բարձի թողի չեղաւ։ Եւ
արդարեւ նորա իրենց վերագործի ժամանակն,
երբ տեսան այնքան տնդոտ շարժում մը իտա-
լից բոլոր նահանգներու մէջ, եւ յառաջիմու-
թեան անուղղակի եւ մեծ պատճառն եղող՝ այն
գերագր երեքանցելու եռանդը, որ թագապարս
եւ իշխանական գլուխներէ սխեղով մինչեւ ճյե-
սին խոնարհ մահահանգուն ի յայտ կու գար,
Պապերը իրեն գերագոյն պետ Հոսմի, օգնուած
ժամանակին քրիստոնեայ աշխարհին բոլոր հա-
րըստութիւններէն, սկսան իրենց անուան եւ իրից
համապատասխան մեծագործութեանց, զիչ հոս
հոն ցարդ անգերազանցելի մնացած են։¹ Հար-

¹ Արգարեւ յօրէ անոր Հոսմի Ս. Բաշանայպետ
կարծեա իրենց սուր պարտը մը հարած են անպատասխան
պաշտանել արուեստներն եւ նոյնի գործողներն, Պապը
թէ այս վերին ապահովի պիտի պիտի պաշտանել ինչ
շատ դատարար լինելէ զատ՝ ոչ նուազ օգնած եւ հառա-
կան կենդանի բարեփոխման եւ պիտան ընդհանրացման
Պապերը ցարդ իրենց որոմարութեան տակ ունենալով